

Ірина ПРУШКОВСЬКА,
orcid.org/0000-0003-1949-0911
доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) irademirkiev@gmail.com

ТУРЕЦЬКА ЗОРОВА ПОЕЗІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті розглядається турецька зорова поезія в історичному й сучасному зрізах, аналізуються шляхи розвитку турецького фігурного вірша. Вперше введено до наукового обігу імена турецьких поетів – представників візуальної поезії, презентовано в перекладі українською їхні творчі доробки як приклад східного мистецтва. Аналіз фактичного матеріалу уможливорює схематизацію етапів еволюції турецького фігурного вірша, характеристизацію творів з точки зору поетичності й наочності.

Орієнтальні студії у певній послідовності розширюють український науковий та суспільний дискурс завдяки праці багатьох поколінь науковців. Пропонована розвідка покликана продовжити установлену традицію і частково заповнити існуючі у вивченні турецької поезії лакуни.

На теренах України турецька візуальна поезія розглядається вперше, дослідження розвідки з турецької поезії (А. Кримський, Г. Халимоненко, І. Прушковська, Д. Пасічник, К. Шпорт) її не торкалися, що зумовлює новизну обраної теми. Наочні приклади творів турецьких поетів (Назіма Хікмета, Ерджюмента Бехзата Лава, Хюсейна Юртташа, Серкана Ишина, Юсуфа Бала, Ількая Джошкуну) сприяють кращому усвідомленню приналежності того чи іншого автора до існуючих літературних течій, напрямів, систематизації їх поетичних доробків у літературних координатах.

За результатами розвідки, викладеними у рамках статті, вирізнено за основними ознаками основні етапи історичного поступального розвитку турецької зорової поезії:

1) зорова поезія класичного періоду, виконана арабською графікою (до другої половини XIX ст.);
2) фігурний вірш (хедже, верлібр) першої половини XX ст.; 3) конкретний вірш другої половини XX ст.;
4) контамінаційний фігурний вірш початку XXI ст., текст-арт. Кожен з етапів вартий окремої уваги, особливо фігурний вірш початку XXI ст., адже він мало досліджений і в самій Туреччині, і за її межами.

Ключові слова: зорова поезія, фігурний вірш, турецька література, етапи розвитку.

Iryna PRUSHKOVSKA,
orcid.org/0000-0003-1949-0911
Doctor of Philology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages
at the Institute of International Relations
of the Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) irademirkiev@gmail.com

TURKISH VISUAL POETRY: HISTORY AND MODERNITY

The article deals with Turkish visual poetry in the historical and contemporary stages, and analyzes the ways of development of the Turkish figurative poetry. The names of Turkish poet – representatives of visual poetry – were introduced for the first time in Ukrainian oriental studies were presented translations into Ukrainian of their creative poems as an example of oriental art.

Analysis of the actual material enables the schematicization of the stages of the evolution of the Turkish figurative verse, the characterization of works in terms of poetry and visibility.

Oriental studios in a certain sequence extend Ukrainian scholarly and social discourse through the work of many generations of scholars. The article is intended to extend the established tradition and partially fill the gap in the study of Turkish poetry. In the territory of Ukraine, Turkish visual poetry is considered for the first time; in studies on Turkish

poetry (A. Krimsky, G. Khalimonenko, I. Prushkovska, D. Pasichnyk, K. Sport) no visual poetry was considered, which determines the novelty of the chosen theme.

The visual examples of the works of Turkish poets (Nazim Hikmet, Erzhument Behzat Lav, Huseyn Yurtash, Serkan Ishin, Yusuf Bal, Ilkaj Joshkun) contribute to a better understanding of the belonging of one or another author to existing literary trends, directions, and systematization of their poetic developments in literary coordinates.

According to the research outlined in the article, the main features of the main stages of the historical progressive development of Turkish visual poetry are distinguished: 1) visual poetry of the classical period, executed in Arabic graphics (until the second half of the nineteenth century); 2) figure poem (hedge, verliber) of the first half of the twentieth century; 3) concrete poetry of the second half of the twentieth century; 4) controversial figure poem at the beginning of the XXI century, text-art. Each of the stages is worthy of special attention, especially the figurative verse of the early twenty-first century, because it has been studied extensively in Turkey itself and abroad.

Key words: visual poetry, figure poem, Turkish literature, stages of development.

Постановка проблеми. На тлі інтелектуальних досягнень України орієнтальні студії, присвячені літературним явищам початку ХХІ ст., репрезентовані не надто широко. Дослідницьке намагання ретельного розгляду сучасної турецької літератури, і зокрема поезії, керується естетичним та науковим інтересом до сучасних динамічних процесів у літературі зарубіжних країн у широкому суспільно-історичному контексті.

Сьогодні наукові підстави говорити про сучасну художню динаміку, особливо коли йдеться про літературу країн, де її розвиток відбувається з певним запізненням. Однією з таких країн є Туреччина. Її літературі довелося за короткий проміжок часу надолужувати пройдене західними літературами, зокрема формувати літературно-естетичні системи (класицизм, романтизм, реалізм), опанувати нові жанри (роман, есе, драма).

Аналіз досліджень. Сучасна турецька поезія є малодослідженою частиною турецької культури в українському сходознавстві. В українській тюркології досі немає жодного монографічного дослідження, навчального посібника чи підручника, де проаналізовано сучасну турецьку поезію, незважаючи на те, що турецька література є фаховою дисципліною у кількох вищих навчальних закладах України. Схожа ситуація склалася й у близькому зарубіжжі.

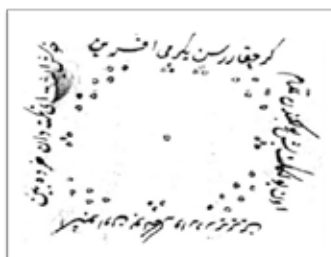
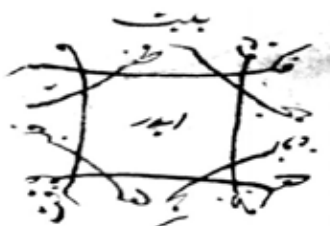
Мета статті. Мета пропонованої розвідки полягає у презентації й аналізі сучасного турецького фігурного вірша. Завданням розвідки є визначення наступності формування й розвитку турецької візуальної поезії, представлення українському науковому світові основних творців фігурної поезії Туреччини.

Виклад основного матеріалу. Дослідження турецької поезії в українському сходознавстві представлені науковими працями А. Кримського, Д. Пасічник, І. Прушковської, К. Шпорт, Г. Халимоненка, поетичними перекладами М. Мірошніченка, Д. Пасічник, І. Прушковської, Г. Халимоненка. Проте жодне з досліджень чи перекладів не торкається об'єкта візуальної поезії, чим і обґрунтовується новизна розвідки.

Питанню візуального вірша присвячені праці таких турецьких науковців, як Бірсель Салах, Гьокальп-Арслан Гонджа, Демірган Есер, Доган Абіде, Октай Агмет, Шен Джан, Озер Шенодеїджи, на які вказують посилання у статті.

Фігурний вірш, маючи давню історію існування від запровадження александрійським поетом Сіммієм Родоським [1: 531]. Поширений у давньоримській, середньовічній літературах до розвитку в новоевропейській і східних літературах, він посів особливе місце у турецькій літературі. Зацікавленість графічним оформленням поетичних рядків з'явилася у турків ще у часи ісламізації огузів і перейняті ними арабського письма. Мистецька краса арабської в'язі сприяла появі перших фігурних віршів в Османській державі, які були не лише візуально привабливими, а й змістовно наповненими [7: 515]. Дослідник класичної турецької зорової поезії Озер Шенодеїджи розрізняє два види тогочасної зорової поезії:

- 1) «Мюшеджер» (вірш у формі дерева) [8: 85];
- 2) вірш у формі геометричних фігур (квадрат, прямокутник) [8: 107].





Тривале існування такого виду віршів у турків (до початку XIX ст.) зумовлене певною ізоляцією турецької літератури від європейських літературних тенденцій. З другої половини XIX ст., коли завдяки численним реформам і змінам в Османській державі буквально проломлюється в османській стіні вікно до європейського культурного простору, турецька література семимильними кроками починає надолжувати ті літературні тенденції, які давно вже мали місце в Європі.

Поступова відмова тогочасних поетів від метричної системи *аруз* (квантитативне віршування), яка більш відповідає будові арабської мови і притаманна літературі Дивану, і перехід на розмір *хедже* (однакова кількість складів у рядках) створювали сприятливі умови для трансформації візуального вірша класичного у вірш сучасний.

Вже на початку XX ст., разом із активним розвитком нових для турецької літератури жанрів прозових (драма, роман), з'являється ліричний жанр верлібр. Форма вільного вірша, будучи новим етапом у розвитку турецької віршової культури XX ст., також стає однією з основ турецької візуальної поезії, своєрідним рятувальним колом для турецької фігурної поезії після втрати нею у 1928 р. (перехід на латинську абетку) вишуканої графічності.

Одним із перших прикладів спроби написання сучасного (написаного латиницею і розміром хедже) візуального вірша є вірш Назима Хікмета (1902–1963) «835 рядків» (1929 р.) [4: 6], в якому при прочитанні рядків про вершників завдяки поступовому зменшенню шрифту складається враження віддалення коней від читача і занурення їх у далечинь:

835 SATIR

Atlılar atlılar kızı atlılar,
atları rüzgâr kanatlılar!
Atları rüzgâr kanat...
Atları...
At...

Rüzgâr kanatlı atlılar gibi geçi: hayret!
Akar suyun sesi dinç.
Gölgr'ler gölgr'lendi
renkler silindi.
Siyah örtüler oldu
mavi gülerine,
sarıktı salıksız ölümler
sarı uçlarındın
üzzerine!

Ağlama salıksızcağat
ağlama,
Kara suyun ayınasında el bağlanat!
el bağlanat!
ağlanat!

Майже одночасно із його віршами з'являються вірші Ерджюмента Бехзата Лава (1903–1984), які візуально перфекціонують, презентуючи переваги верлібру («Частини розірваного листа», «Опудало») [2: 75–76]:

y	y	y
ya	ya	ya
yac	yac	yac
yari	yari	yari
yariin	yariin	yariin
yari	yari	yari
yar	yar	yar
ya	ya	ya
y	y	y
m	m	m
im	im	im
arim	arim	arim
arim	arim	arim
arim	arim	arim
arim	arim	arim
im	im	im
m	m	m



Поява в Європі літературної течії авангардизму початку 50-х рр. XX ст. – конкретної поезії, мала свій резонанс і в турецькій літературі. Як зазначає Г. Гьокальп-Альпаслан, разом із появою критичних наукових статей, розвідок стосовно нової течії, мають місце і конкретні приклади творчого бачення цієї течії у поезії Ільхана Берка (1918–2008), Бехчета Неджатігілія (1916–1979), Джана Юджеля (1926–1999), Мегіна Алтіока (1940–1993).

Дослідник сучасної турецької зорової поезії Гьокхан Тунч характеризує творчість цих авторів з точки зору формального методу «відсторонення» В. Шкловського, говорячи про манеру поетичного використання ними образів, переносів зображувального об'єкта в інший план реальності, нетрадиційності [9: 253].

Одним із найяскравіших представників конкретної поезії вважається турецький поет та літературознавець, науковець, критик Юксель Пазаркая (1940), який не лише вдало оперує прийомами цієї течії, про що свідчать його вірші, але й має власне наукове обґрунтування, підкріплене монографією «Конкретний вірш» (1996).

Приклади зорової поезії зустрічаються й у творчості представників турецької літератури кінця ХХ ст. Акгюна Акови, Хюсейна Юртташа, Тарика Гюнерселя, Агмета Теллі. Це переважно твори, графічний образ яких переважає над смисловим. Серед них є й такі, в яких тема дублюється графічним образом (вірш Хюсейна Юртташа «До 50-ліття трагедії в Хіросімі» у формі атомної бомби):

HÜSEYİN YURTTAŞ
hirogimaya ellinci yilda agit (agustos 1995)

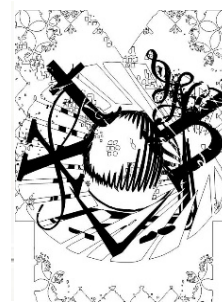
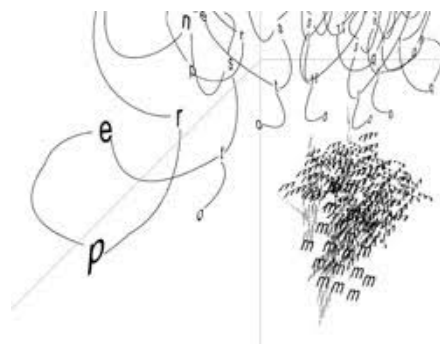


Турецька зорова поезія початку ХХІ ст. представлена насамперед двома видами: 1) поезія, яка має і зміст, і графічне оформлення; 2) творами, в яких основою є візуальне представлення. Тут варто говорити про таких її представників, як Юсуф Бал (1975) й Ількай Джошкун (1971), а також про Серкана Ишина (1976) і Сузан Сари, перші з яких максимально дотримуються зовнішньої і внутрішньої гармонії у своїх творах, тоді як С. Ишин і С. Сари задля мистецької насолоди візуалізації буквально граються з літерами, частинами слів, які слугують переважно графічним, а не смисловим, матеріалом.

Подібні прояви в турецькій літературі й викликають хвилі обурення, невдоволення літературних критиків (С. Енгін, С. Коюнджу, А. Октай, Дж. Шен, О. Шенодеїджи), які сходяться в думці про необхідність розрізнення поезії справжньої і матеріалу, подібного до неї. Так, С. Енгін у статті «Цирк постмодерністського вірша» (2011 р.) говорить про максимально низьку кількість поціновувачів поезії в Туреччині, завважаючи на проблемі якості сучас-

них турецьких віршів: «Рано чи пізно всі ці постмодерністські вірші поповнять мистецьку сміттєву купу, а зараз вони відвертають від самої поезії і так малу кількість її поціновувачів».

С. Енгін називає сучасну турецьку поезію «сукупністю літер», «егоїстичною, капризною примхливою, вигадливою грою текстів» [3: 18]. Дж. Шен, аналізуючи турецьку візуальну поезію 2000-х, наголошує на шкоді, яку наносять деякі представники художнього слова самому слову: «Окремі поети сенс і внутрішнє наповнення приносять в жертву зовнішній оболонці і тим самим майже повністю знищують красу слова... Деякі вірші, представлені як приклади зорової поезії, є не що інше, як абстрактний малюнок. Така творчість наносить величезну шкоду мистецтву віршування» [7: 513]. Проте, відкидаючи усю критику літературного характеру, творчість С. Ишина і С. Сари можна назвати справжнім проривом у турецькому текст-арті.



Стосовно творчості Ю. Бала, то його поетичні твори вирізняються не лише особливими, візуально прикметними формами, але й змістовністю,

читабельністю. Свій перший фігурний вірш («Мюберра») Ю. Бал написав 2009 р. у формі двох віддзеркалених трикутних стовпців, що утворюються з однакових словесних рядків, перше речення першого стовпчика є останнім реченням другого рядка:

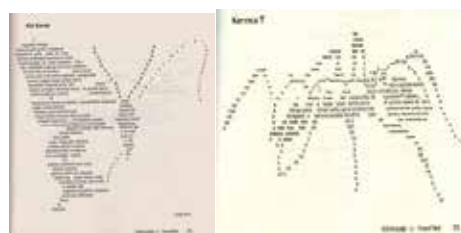
Müberra

gel kanatlanırken ruhlar ötesi bir alemin seyrine
 hadi sana söylenen türkülerin sesini duyup gel
 müberra adınla sana seslenip, çağınıyorum seni
 umutların harabelerinde yeşerdi gelincikler
 yangınlarında asırlar öncesinden ey rüzgar
 geceye düşen nar taş sütunlara yazıldı adın
 vuslat zamanı geldi veda içinde saklı yar
 taş sütunlara yazıldı adın geceye düşen nar
 asırlar öncesinden ey rüzgar yangınlarında
 harabelerinde yeşerdi gelincikler umutların
 adınla sana seslenip, çağınıyorum seni müberra
 sana söylenen türkülerin sesini duyup gel hadi
 kanatlanırken ruhlar ötesi bir alemin seyrine gel



Ю. Бал завдяки своїм віршам реалізує себе у певному сенсі і професійно, адже чи не у кожному третьому творі відчутно відголос його біологічної освіти – це вірші у формі тварин, комах, птахів:

За цим поетичним твором світ побачило близько двохсот візуальних віршів, які сміливо можна вважати вінцем сучасної турецької зорової поезії. Це вірші, які поєднують в собі і бачення автором різних соціальних проблем людства (вбивство, насилля, терор), і людські почуття (смуток, кохання), які лаконічно, простою мовою наповнюють форму самого твору, і вміння візуалізувати той глибокий зміст, обрамивши його просторово. Так, вірш «На старій годинниковій вежі» (2013 р.) виконаний у формі вежі та передає почуття закоханого, який довгий час чекає на свою кохану:



Сповнений болю й внутрішньої непокори вірш «Сустаси» (2013 р.) виконаний у формі людського черепа. В одному з інтерв'ю Ю. Бал зазначає, що таким чином зобразив своє неприйняття політики Туреччини й деяких інших країн щодо викрадення, вбивства журналістів, політиків, військових [6]. Символічно на місці роту викарбовані слова «Помовчімо тим місцем, яким ми найбільше працюємо»:

Проте, незважаючи на зовнішню доступність, природність «фауни» творів Ю. Бала, неоднозначність поетичних образів спонукає до глибшого прочитання:

*Очі мої налиті кров'ю
 Мені було б краще, якби
 Моє серце знову стало, як в немовляти...
 Я стою на стіні, майстре,
 З поглядом засмученого птаха...
 Краї стін колють мене в спину,
 Але я птах, майстре...
 Я мовчу, мого голосу не чути...
 Але я тану, майстре («Я падаю, майстре»,
 переклад мій – І. Прушковська).*

Автор не може не погодитися із його баченням фігурних віршів як невід'ємної частини художньої літератури: «Візуальність і внутрішня наповненість мають співіснувати. Ваш вірш може називатися настільки віршем, наскільки в ньому лишається смислу, якщо прибрати будь-яку візуалізацію» (6). Варто зауважити й той факт, що переважна більшість віршів Ю. Бала не є білими віршами; рима, мелодика його творів створюють

неповторне враження від прочитання і вкотре переконують нас у великому таланті автора.

Прихильником і творцем сучасної турецької зорової поезії є також товариш Ю. Бала – поет І. Джошкун. На відміну від творчості Ю. Бала, вірші І. Джошкуна не вирізняються великою різноманіттю форм (це переважно геометричні фігури), проте так само сповнені глибокого змісту:



Емма

Ніхто тебе не любив, як я,

Ееееммммммаааа

Перо кохання, запиши мої мрії в своє життя,

Розфарбуй мене в колір твоїх очей...

Ти – мій сон, не йди, весна вже тут.

Я тікаю від зими, пригорни мене,

Почуй мене, Емма, яка ж ти гарна, Емма

(«Емма», вірш у формі люстри (Переклад мій – І. Прушковська).

Ю. Бал вбачає у своєму колезі талант майстра і пророкує велике майбутнє: «Ількай Джошкун має свій власний стиль, власну манеру написання, він продовжує розвиватися і формуватися як поет, він не зупиняється на досягнутому, не повторюється, постійно шукає і знаходить нові поетичні горизонти. Деякі його вірші не лише «прорубають вікно», а зносять цілу стіну...» [5: 3].

Аналізуючи турецьку зорову поезію від зародження до початку ХХІ ст., можна виокремити основні етапи її розвитку: 1) зорова поезія класичного періоду, виконана арабською графікою (до другої половини ХІХ ст.); 2) фігурний вірш (хедже, верлібр) першої половини ХХ ст.; 3) конкретний вірш другої половини ХХ ст.; 4) контамінаційний фігурний вірш початку ХХІ ст., текст-арт.

Аналіз творчості представників турецької візуальної поезії підтверджує, що турецька поезія має гідне представлення в світовому літературному просторі, маючи власне бачення літературних тенденцій, напрямів, змін, перебуваючи у діалозі з літературами Заходу, презентуючи справжніх майстрів слова, образу, візуалізації.

Враховуючи малодослідженість творчого доробку сучасних турецьких поетів не лише за кордоном, але й на їхній батьківщині, пропонується розвідка відкриває горизонти для подальшого вивчення візуальної поезії Туреччини в літературознавчих і мистецьких ракурсах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Літературознавча енциклопедія: у 2 т.: [уклад. Ю. Ковалів. К. : ВЦ Академія, 2007. Том 2. 624 с.
2. Cin U. Ercüment Behzat Lav'ın şiiri (poetika-ironi-eleştiri) / Uğur Cin // Trakya üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı Anabilim dalı Yüksek lisans Tezi, danışman Doç. Dr. Tefik Sütçü. Edirne, 2017. 191 s.
3. Engin S. Post Modernist şiirler sirki / Serkan Engin // İncil dergisi. Sayı 263–264, 2012. S. 16–22.
4. Gökalp-Alpaslan G. Türk edebiyatında somut (görsel) şiir / Gonca Gökalp-Alpaslan // Türkbilig dergisi. 2005. № 10. S. 3–16.
5. Kutlu R. Şehrimizin kültür değerleri, şair, yazar ve mühendi (İlkay Coşkun) / Refik Kütü // Bizim Sivzs gazetesi. 17 Mart 2016. S. 3.
6. Poyraz V. Yusuf Bal ile şiir ve Gözkuşağı üzerine söyleşi / Vildan Poyraz // Şiir vakti dergisi. Sayı 5-6, Yaz-Güz, 2013.
7. Şen C. Osmanlının görsel şiirleri üzerine Özer Şenödeyici'den akademik bir inceleme / Can Şen // CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi. 2013. Cilt 11, sayı № 1. S. 512–516.
8. Şenödeyici Ö. Osmanlının görsel şiirleri / Özer Şenödeyici. İstanbul: Kesit yayınları, 2012. 205 s.
9. Tunç G. Çağdaş Türk Edebiyatında Görsel Şiir / Gökhan Tunç // Bilig dergisi. Bahar/2015. sayı № 73. S. 249–270.

REFERENCES

1. Literaturoznavcha entsiklopedia: ukkladach Y. Kovaliv [Literary Encyclopedia: 2 vol.]. Kyiv, Akademiya, 2007, Vol. 2, 624 p. [in Ukrainian].
2. Cin U. Ercüment Behzat Lav'ın şiiri (poetika-ironi-eleştiri) [Ercüment Behzat Lav's poetry (poetics, irony, criticism)] / Uğur Cin // Trakya üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı Anabilim dalı Yüksek lisans Tezi, danışman Doç. Dr. Tefik Sütçü. Edirne, 2017. 191 p. [in Turkish].
3. Engin S. Post Modernist şiirler sirki [Post Modernist poems circus] / Serkan Engin // İncil dergisi. Sayı 263–264, 2012. P. 16–22.
4. Gökalp-Alpaslan G. Türk edebiyatında somut (görsel) şiir [Concrete (visual) poetry in Turkish literature] / Gonca Gökalp-Alpaslan // Türkbilig dergisi. 2005. № 10. P. 3–16 [in Turkish].

5. Kutlu R. Şehrimizin kültür değerleri, şair, yazar ve mühendi [The cultural Values of our city, poet, writer] (İlkay Coşkun) / Refik Kütlu // Bizim Sivzs gazetesi. 17 Mart 2016. P. 3 [in Turkish].
6. Poyraz V. Yusuf Bal ile şiir ve Gözkuşağı üzerine söyleşi [Interview with Yusuf Bal on poetry and «Gözkuşağı»] / Vildan Poyraz // Şiir vakti dergisi. Sayı 5-6, Yaz-Güz, 2013 [in Turkish].
7. Şen C. Osmanlının görsel şiirleri üzerine Özer Şenödeyici'den akademik bir inceleme [An academic study on the Ottoman poems by Özer Şenödeyici] / Can Şen // CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi. 2013. Cilt 11, sayı № 1. P. 512–516 [in Turkish].
8. Şenödeyici Ö. Osmanlının görsel şiirleri [Visual poems of the Ottomans] / Özer Şenödeyici. İstanbul : Kesit yayınları, 2012. 205 p. [in Turkish].
9. Tunç G. Çağdaş Türk Edebiyatında Görsel Şiir [Visual Poetry in Modern Turkish Literature] / Gökhan Tunç // Bilig dergisi. Bahar / 2015. sayı № 73. P. 249–270 [in Turkish].